

НОВІ ВІДКРИТТЯ І ЗНАХІДКИ

ПІЗНЬОЗАРУБИНЕЦЬКІ ПОСЕЛЕННЯ НА СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІПРОВ'І

Л. О. Циндровська

На Середньому Подніпров'ї нараховується понад двадцять поселень, які містять матеріал першої чверті I тис. н. е., тобто пізньозарубинецького часу (рис. 1). Рівень їх вивченості різний. Так, ряд поселень — Лютіж, Оболюнь, Бучаки (Бабина Гора) та деякі інші — підлягали стаціонарним розкопкам і досліджені повністю. На деяких поселеннях були проведені часткові розкопки та широкі шурфовки. Серед них — Грині, Ходосівка, Таценки. Ще одну групу пунктів зафіксовано шляхом збору підйомного матеріалу та невеликих шурфовок. Це, зокрема, поселення, виявлені на р. Трубіж, — Пасічна, Коржі, Селище, Вовчків. Одержаний матеріал в цілому дає змогу охарактеризувати означені пам'ятки.

За топографічними умовами поселення розподіляються на мисові та заплавні. Перші розташовувалися на високих пагорбах на берегах рік, що вказує на збереження традицій зарубинецького часу. Це такі пам'ятки, як Ходосівка Києво-Святошинського району, Козарів Шпиль — м. Обухів Київської обл., Монастирок та Бабина Гора (с. Бучаки) Канівського р-ну Черкаської обл. та інші — всього половина від загальної кількості. Другі — знаходилися в заплавах на надзаплавних терасах, здебільшого на піщаних дюнах. Це — Грині Чорнобильського р-ну Київської обл., Лютіж Києво-Святошинського р-ну, Оболюнь (м. Київ), Таценки Обухівського р-ну Київської обл. та ін.

На досліджуваній території поки що не відомі одношарові поселення, які б датувалися лише першою чвертю I тис. н. е. В основному, матеріал цього часу знаходиться на пам'ятках, які мають потужний шар зарубинецької культури. Це ускладнює встановлення повної картини планування пізньозарубинецьких комплексів на таких пам'ятках. За нашими даними можна стверджувати, що на зарубинецьких пам'ятках, зокрема городищах, комплекси пізньозарубинецького часу розташовувалися не на вершинах пагорбів, а трохи нижче, на площадках-уступах і навіть за межами укріплень. Така ситуація спостерігається, наприклад, на городищі Бабина Гора. Тут житла з пізньозарубинецьким матеріалом знаходилися на східній і південній площадках поселення (житла №№ 8, 9 та ін.). Культурний шар на цих же ділянках теж містить велику кількість знахідок цього часу¹. Повністю розкопане заплавне поселення біля с. Лютіж також дає подібну картину. Але справа в тому, що вказана пам'ятка являє собою спеціалізований залізоборний центр. Тут відкрито лише три пізньозарубинецькі житла. Всі вони були розташовані в північній частині поселення, в той час як східна і західна були відведені під виробничі комплекси².

Цікавий матеріал дали розкопки поселення Оболюнь (урочище Луг-IV), розташованого на території м. Києва. Тут відкрито близько 70 жител і 1000 господарських ям. Простежена планіграфія і система розміщення жител. Житла тут концентрувалися невеликими групами по 4—5 споруд. У межах кожної групи певної системи не спостерігалось. Навколо жител знаходилися численні господарські ями-погребі. На жаль, матеріали розкопок поселення повністю не опубліковані, а час існування його — з кінця I ст. до н. е. до II—III ст. н. е.³ То ж ми не маємо можливості проаналізувати хронологію жител як в межах кожної групи, так і між окремими групами.

Всі пізньозарубинецькі житла — це однокамерні споруди, наземні або ж трохи (до 0,2 м) заглиблені в материк. В плані форма їх у більшості прямокутна, рідше — квадратна. Довжина стін у середньому від 2,5 до 4 м. Таким чином, площа жител становила від 9—10 до 15—16 м². Саме така площа була необхідна для проживання окремої сім'ї, що складалася з 4—5 чоловік.

Конструкція стінок жител двох типів: стовпово-каркасна і зрубна. Причому в південній частині ареалу пізньозарубинецьких пам'яток домінує стовпово-каркасна (Бабина Гора), а в північній — зрубна (Грині). На деяких пам'ятках співіснують обидва типи. Так, у Лютежі одне житло збудоване за стовпово-каркасною конструкцією, а два — за зрубною⁴. Стіни стовпово-каркасної будівлі були плетені з тонких гілок або ж лози і прикріплювалися до невеликих за

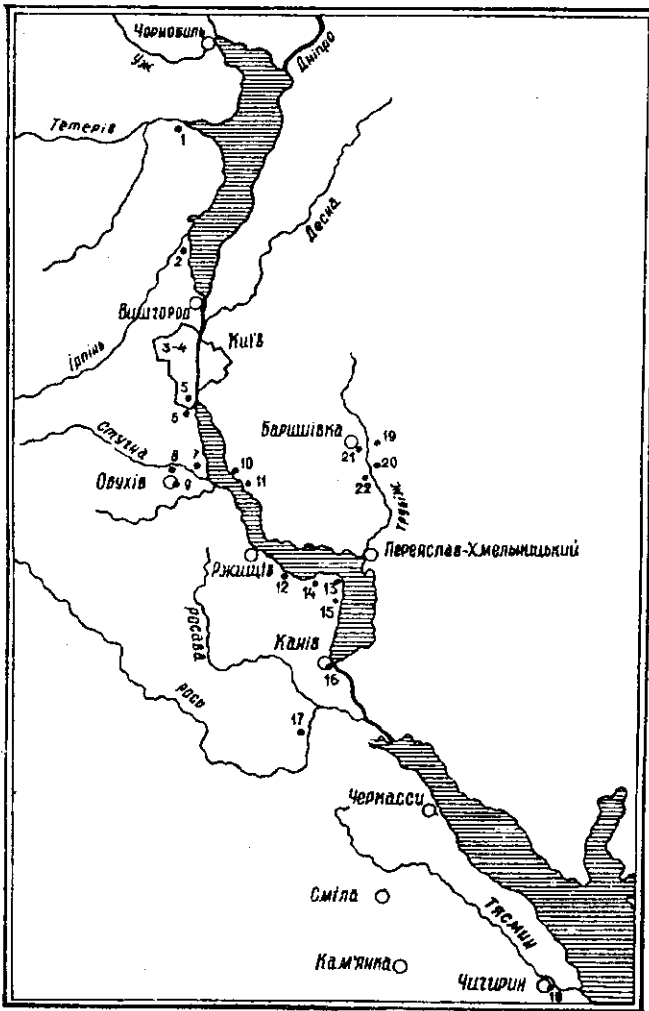

Рис. 1. Пізньозарубинецькі поселення на Середньому Подніп'ров'ї: 1 — Грині, 2 — Лютіж, 3 — Київ (Оболонь), 4 — Київ (Киселівка), 5 — Пирогів, 6 — Ходосівка, 7 — Таценки, 8 — Ст. Безрадиці, 9 — Обухів (Козарів Шпиль), 10 — Рудяки, 11 — Кийлов, 12 — Ходорів, 13 — Бучаки (Бабина Гора), 14 — Зарубинці, 15 — Монастирок, 16 — Канів (Московка), 17 — Сахнівка, 18 — Суботів, 19 — Пасічна, 20 — Коржі, 21 — Селище, 22 — Вовчків.

лися глиною. Матеріал, виявлений в цьому житлі, дозволяє датувати його саме пізньозарубинецьким часом (не раніше другої половини I ст. н. е.)⁶.

Цікавим у конструктивному плані є житло № 8 на городищі Бабина Гора⁷ (рис. 2, 2). До його конструкції входить центральний стовп, залишки ями від якого виявлені в підлозі. Цей стовп, вірогідно, мав підтримувати покрівлю. Наявність центрального стовпа не характерна для жител «класичної» зарубинецької культури. Але цей конструктивний елемент часто зустрічається в будівлях київської культури⁸.

Покрівля жител була, найвірогідніше, двосхилою і підтримувалася центральною балкою-жердиною. Балка опиралася на стовпи, які входили до конструкції стін. Накривалася покрівля очеретом або ж солом'яно. Підлога в житлах була утрамбована, іноді в окремих місцях (зокрема, біля вогнища) обмазана глиною. Для утеплення підлогу, напевно, застеляли «килимками», сплетеними з трави чи соломи.

Вхід до житла розміщувався переважно з південної сторони. Приміщення, побудовані на пагорбах, були повернуті входом у бік схилу, що зумовлювалося практичними причинами. Сліди входу були виявлені в уже згадуваних житлі № 23 на Монастирку та № 8 на Бабиній Горі. У першому випадку вхід був розміщений у північній стіні, у другому — з боку схилу. «Дверний отвір», напевно, закривався шкірами тварин.

Визначальною ознакою житла є наявність у ньому опалювальної споруди. У

діаметром (5—10 см) стовпів, закопаних по периметру житла. Під час розкопок у багатьох випадках простежуються ямки від таких стовпів, в середньому по 8—12 штук. Потім плетені стіни із зовнішньої і внутрішньої сторін обмазували глиною, загладжували («штукатурили») і навіть білили. Показовий матеріал, який унаочнює сказане, дали розкопки жител на Бабиній Горі та будівлі на могильнику в урочищі Дівич Гора (с. Трипілля). Тут виявлені завали крупних фрагментів глиняної обмазки стін. З одного боку шматки обмазки мають виразні відбитки гілок чи лози і навіть наріжних стовпів (Дівич Гора), а з другого обмазка заглажена і має білуватий наліт, можливо, залишки побілки.

Стіни жител зрубної конструкції виготовляли з окремих колод, які закріплювалися за допомогою наріжних стовпів або спеціальних зарубок на їх кінцях. Житла із стінами зрубної конструкції були виявлені на городищі біля с. Монастирок⁵. У зарубинецьких житлах №№ 15 і 23 у підлозі відсутні сліди від стовпових ям. На основі цього автори висловили припущення, що стіни вказаних жител були виготовлені з колод. У житлі № 23 в кутках знайдені завали глиняної обмазки (рис. 2, 1). Можливо, стіни будівель цієї конструкції теж обмазува-

пізньозарубинецьких житлах вогнище розміщувалось в центрі або в одному з кутків, переважно протилежному від входу. Для вказаного часу характерні вогнища кількох типів. У ряді випадків — це невеликі лінзоподібні заглиблення в підлозі круглої або овальної форми. Черинь такого відкритого вогнища обмазаний глиною і містить заповнення у вигляді залишків золи і дрібних вуглинок. У процесі експлуатації черинь вогнища нерідко «ремонтували», тобто поновлювали обмазку. Про це свідчать вертикальні розрізи вогнищ, в деяких помітне чергування прошарків обпаленої глини і золи. Вогнища цього типу виявлені на поселеннях Бабина Гора, Оболонь та ін. Другим типом вогнищ є вимостки з глини та каміння, які підносилися над рівнем підлоги до 0,2 м. Вони виявлені в деяких житлах поселення Оболонь. Автор розкопок відносить ці житла до пізньозарубинецького часу, оскільки в їх заповненні знайдена кераміка, характерна для I—II ст. н. е. Трапляються також вогнища, черинь яких був оточений глиняним бортиком. Залишки такого вогнища досліджені на городищі в урочищі Козарів Шпиль (с. Обухів). У даному випадку саме житло не збереглося через складні топографічні умови пам'ятки. Подібна конструкція вогнищ зустрічається в житлах киявської культури¹⁰.

До конструкції жител входили і господарські ями-погреби, мова про які піде далі.

У планування пізньозарубинецьких поселень входили господарські споруди, розміщені за межами жител. Переважно — це ями-погреби, що служили для зберігання харчових продуктів. Кількість їх коливається від 2—3 штук на одне житло (Бабина Гора) до 10 і більше — на поселенні Оболонь. Багато господарських ям (980 на 66 жител) — відмітна риса цього поселення.

Господарські ями мали круглу або овальну в плані форму діаметром від 0,6—0,8 м до 1,2—1,5 м. Глибина їх коливається від 0,5 до 1,2 м. За формою ями поділяються на циліндричні, конічні та груше- чи дзвоноподібні, тобто розширені донизу. В ряді випадків вони обмазувалися всередині глиною, про що свідчать знахідки глиняної обмазки в деяких із них. Ями, напевне, закривалися кришками з дошок або плетених з лози циновок. Про це свідчать знахідки (правда, поодинокі) у верхніх шарах заповнення шматочків зотлілого дерева або ж деревної трухи (Бабина Гора). Окремі ями-сховища мали курінеподібне накриття, яке спиралося на центральний стовп. У таких випадках на дні в центрі простежується яма від стовпа.

Ями-погреби використовувалися для зберігання м'яса тварин (як домашніх, так і диких), риби, про що свідчить велика кількість кісток, знайдених в багатьох з них. Ями, обмазані глиною, служили, найімовірніше, для зберігання зерна. Такі ями-зерносховища, заповнені обгорілим зерном, відкриті на городищі Монастирок і належать до слов'янського періоду його існування¹¹.

У багатьох випадках у заповненні господарських ям зустрічаються уламки кераміки, шматки вугілля, роздроблені кістки тварин та інші речі. Така «суміш» дозволяє припустити, що погреби, які прийшли в непридатність, використовувалися жителями як ями для сміття.

Окремо виділяється господарський комплекс Лютізького поселення, яке вважається спеціалізованим залізодобувним центром. Тут з 411 відкритих ям лише близько 5% належать до вищеприказаних ям-погребів і були розміщені біля жител. Решта ж, понад 380, мали виробниче призначення¹². Переважна більшість з них слугували для випалювання вугілля. Ці ями були круглими або овальними в плані, діаметром 1—1,5 м при порівняно невеликій глибині — 0,4—0,6 м. Форма дна — лінзоподібна. Майже всі ями мають сліди випалювання. У деяких з них по периметру простежені ями від жердин різних діаметрів, що слугували каркасом для курінеподібної конструкції з дров, необхідних для виробництва вугілля. У кількох ямах, крім кераміки, були знайдені шматки шлаку, криці та інші відходи металургійного виробництва.

Тут же на поселенні було виявлено 15 сиродутних металургійних горнів. В їх плануванні певної системи не встановлено. Збереженість горнів погана, і автори припускають, що їх могло бути значно більше¹³. Але, як уже згадувалося, Лютіж — поки що єдине спеціалізоване поселення, відоме для цього часу на Середньому Подніпров'ї.

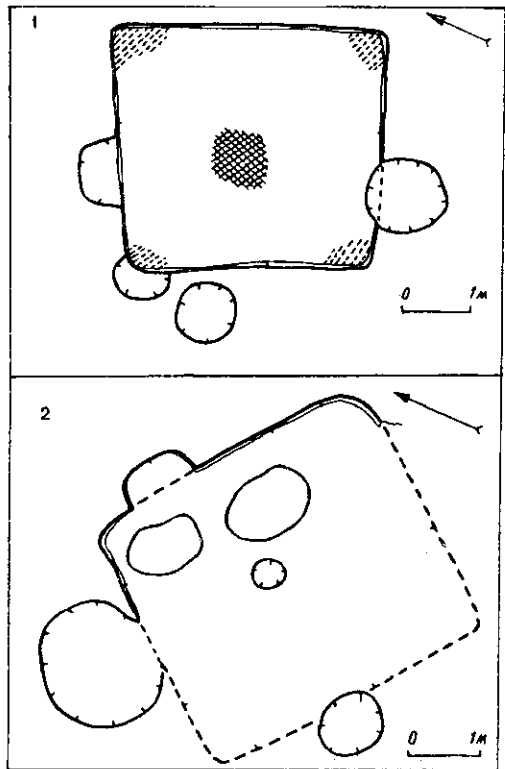

Рис. 2. 1 — Монастирок. План житла № 23, 2 — Бабина Гора. План житла № 8.

Як було сказано раніше, у багатьох випадках господарські ями-сховища знаходилися і всередині жител. Їх розміри трохи менші, а конструкція в основному аналогічна ямам, розташованим за межами жител, але в них відсутні сліди від стовпів для накриття. Ями-погреби всередині жител традиційні для зарубинецької культури на всій території її поширення. Ці традиції зберігаються у пізньозарубинецький час та існують у наступній київській культурі на пам'ятках Подесення¹⁴.

В окремих випадках з пізньозарубинецькими комплексами можна пов'язати знахідки опалювальних споруд (вогнищ), розташованих поза житлами. Прикладом може бути кам'яне вогнище, виявлене на північній околиці Лютізького поселення. Вогнище являє собою вимостку із восьми великих каменів, розміщених по периметру кола близько 0,5 м. Всередині воно було трохи заглиблене в материк і заповнене золою. Навколо вогнища не зафіксовано жодних слідів споруди житлового типу, але не виключено, що над ним був збудований якийсь легкий навіс¹⁵. Поряд з ним було знайдено кілька фрагментів зарубинецької кераміки. На городищі Бабина Гора залишки кам'яних викладок були відкриті на Південній площадці, де в достатній кількості є матеріал пізньозарубинецького часу.

Подібні зовнішні вогнища широко відомі не тільки на зарубинецьких поселеннях Середнього Подніпров'я (Пилипенкова Гора, Бабина Гора та ін.). Знайдені вони і на пізньозарубинецьких пам'ятках суміжних територій. Так, на поселенні Абідня в Білорусії було відкрито близько 200 кам'яних вогнищ, частина з яких, можливо, не пов'язувалась з наземними житлами, а була саме так званими літніми вогнищами¹⁶.

Таким чином, викладені нами спостереження можуть дати узагальнене уявлення про деякі характерні риси пізньозарубинецьких комплексів на поселеннях Середнього Подніпров'я.

Примітки:

¹ Максимов Е. В. Зарубинецкая культура на территории УССР.— К., 1982.— С. 97—103.

² Бидзиля В. И., Пачкова С. П. Зарубинецкое поселение у с. Лютеж // МИА.— Л., 1969.— № 160.— С. 53 — 55.

³ Шовкопляс А. М. Раскопки зарубинецкого поселения в Киеве // АО 1972.— М., 1973.— С. 350, 351.

⁴ Бидзиля В. И., Пачкова С. П. Указ. соч.— С. 53, 54.

⁵ Максимов Е. В., Петрашенко В. А. Славянские памятники у с. Монастырек на Среднем Днепре.— К., 1988.— С. 66, 67.

⁶ Там же.

⁷ Максимов Е. В. Указ. соч.— С. 101.

⁸ Терпиловский Р. В. Ранние славяне Подесенья III—V вв.— К., 1984.— С. 10, 11.

⁹ Шовкопляс Г. М. Дослідження на березі Почайни в Києві // Археологічні дослідження на Україні.— К., 1972.— Вип. 4.— С. 206—210; Шовкопляс А. М. Раскопки зарубинецкого поселения в Киеве // АО 1972.— М., 1973.— С. 350, 351.

¹⁰ Терпиловский Р. В. Указ. соч.— С. 12.

¹¹ Максимов Е. В., Петрашенко В. А. Указ. соч.— С. 98.

¹² Бидзиля В. И., Пачкова С. П. Указ. соч.— С. 55—57.

¹³ Там же.— С. 58—63.

¹⁴ Терпиловский Р. В. Указ. соч.— С. 12—14.

¹⁵ Бидзиля В. И., Пачкова С. П. Указ. соч.— С. 55.

¹⁶ Поболь Л. Д. Итоги изучения древностей железного века Белорусского Поднепровья // Древности Белоруссии: Доклады конференции по археологии БССР.— Минск, 1969.— С. 105.

Одержано 15.05.92